

การปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ในสายตาของ “คนนอก” เอกสารทางการทูตว่าด้วยสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลง การปกครอง

The Revolution of 1932 in the eyes of “outsiders”
Diplomatic documents concerning Siam after the fall of the old regime

ภุริ พวงศ์เจริญ*

บทคัดย่อ

ใครหลายคนคงตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้หวนกลับมาคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ดังสะท้อนให้เห็นจากงานวิชาการที่เพิ่มจำนวนขึ้นค่อนข้างต่อเนื่องตลอด 5-6 ปีที่แล้วมา แต่ถึงกระนั้นเพื่อรับประกันว่า การสร้างองค์ความรู้เรื่องการปฏิวัติสยามจะสามารถดำเนินไปอย่างมีน้ำหนัก และปูทางสู่การเปิดประเด็นแปลกใหม่ เรายังมีภารกิจสำคัญที่ควรเอาใจใส่ คือ การขยายแหล่งข้อมูลชั้นต้นให้ครอบคลุมกว้างขวางยิ่งกว่าเดิม โดยแนวทางหนึ่งในการรับมือก็อยู่ที่การนำเอกสารทางการทูตเข้ามาประกอบ บทความนี้ต้องการชักชวนผู้วิจัยให้พิจารณาใช้ประโยชน์จากเอกสารทางการทูต เนื้อหาของบทความจะเริ่มต้นจากการบรรยายคุณค่าของเอกสารทางการทูตในฐานะวัตถุต้นฉบับสำหรับฉายภาพความเป็นไปของสยามยุคหลังการปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ต่อจากนั้นจึงค่อยไล่สำรวจการทำงานของสถานทูตที่มีบทบาทในสยามสมัยนั้นรวม 4 ชาติ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐอเมริกา พร้อมยกตัวอย่างเอกสารประกอบ

* อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Abstract

Many have probably noticed that the study of Siam following the fall of the old regime has regained momentum, as evidenced by a fairly steady increase in the number of scholarly works in the field during the past five to six years. Nevertheless, in order to ensure that the accumulation of knowledge concerning the Siamese Revolution will proceed soundly as well as pave the way for original arguments, we still have an important mission that deserves attention: that is, to widen our primary sources and make them more comprehensive. In handling such a mission, one solution is to draw on diplomatic documents. This article seeks to induce researchers to take diplomatic documents into account. It begins by outlining the value of such documents as materials for casting light upon the conditions in Siam after the revolution on 24 June 1932. The article will survey the activities of four embassies that were then active in Siam – the British, French, Japanese, and American embassies – while offering sample documents.

เกริ่นนำ

ตลอดช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา หลายคนคงจะรู้สึกพอใจกับพัฒนาการของการศึกษาค้นคว้าเรื่องสยามภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แม้ไม่ถึงขนาดเป็น “ยุคทอง” แบบทศวรรษที่ 2530 ซึ่งนักวิชาการหลายคนช่วยกันสร้างสีสัน อาทิ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, เบนจามิน เอ. บัทสัน, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ ฯลฯ แต่ความตื่นตัวที่วงวิชาการปัจจุบันมีต่อการปฏิวัติสยามก็เพิ่มพูนขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จนมีผลงานที่น่าสนใจออกมาเป็นระยะ เริ่มจากบรรดาบทความของชาติรี ประภิตนนทการ (2552) ที่ถูกรวมเล่มภายใต้ชื่อ “ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์” เรื่อยมาจนกระทั่งถึงหนังสือ “ราษฎรสามัญหลังวันปฏิวัติ 2475” ของศราวุดิ วิสาพรม (2559) ที่เพิ่งวางแผงไปต้นปีนี้เอง โดย

ผลงานวิชาการส่วนใหญ่ที่ปรากฏต้องถือว่า มี “ความครบเครื่อง” อยู่พอสมควร คือเสนอข้อถกเถียงที่ยังไม่มีใครพูดถึง (Original arguments) พร้อมใช้หลักฐานชั้นต้น (Primary sources) เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะที่ถูกเก็บรักษา ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ¹ ท้ายที่สุด องค์ความรู้ว่าด้วยสยามสมัยปฏิวัติจึงกลับมามีอวกเยอีกครั้งหลังจากที่ค่อนข้างซบเซาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 2540

สำหรับอนาคตข้างหน้า การศึกษาก็ยังมีแนวโน้มที่จะยกระดับความเข้มข้น ซึ่งส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ชักจูงคนจำนวนไม่น้อยให้หันมาพิจารณาการเปลี่ยนแปลงการปกครองในฐานะบทเรียนทางประวัติศาสตร์ (ดู ชาติรี ประภิตนนทการ, 2556) เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงพอคาดเดาได้ว่า เราน่าจะเห็นงานวิชาการเพิ่มเติมอีกเรื่อยๆ แต่ถึงอย่างไร ขณะที่ความ

¹ นอกเหนือจากแหล่งข้อมูลเหล่านี้ นักวิจัยยังนิยมสืบค้นหนังสือเก่าจากหอสมุดตามสถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะหอสมุดปริดีพนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และหอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สนใจดูมีมากขึ้นไม่หยุดหย่อน ภารกิจสำคัญอันหนึ่งที่เราพึงเอาใจใส่ย่อมหนีไม่พ้นเรื่องการขยายแหล่งข้อมูล กล่าวคือ เวลาทำความเข้าใจการปฏิวัติสยามนอกจากสังเคราะห์ข้อถกเถียงที่แปลกใหม่แล้ว ผู้วิจัยยังควรพยายามสืบค้นหลักฐานชั้นต้นให้กว้างขวาง และครอบคลุมที่สุด เนื่องจากหลักฐานดังกล่าวสามารถเปิดพรมแดนแห่งความรู้ด้วยการช่วยเราไขปริศนาทางประวัติศาสตร์ ทดสอบข้อถกเถียงที่หวังจะพัฒนาตลอดจนตั้งคำถามท้าทายความเข้าใจดั้งเดิม ทั้งนี้ หากทบทวนวรรณกรรมที่แล้วมาเกี่ยวกับสยามสมัยปฏิวัติ เราจะสังเกตเห็นหลักฐานชั้นต้นอีกหลายจำพวกที่ยังไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง และหนึ่งในนั้นก็คือ เอกสารทางการทูต (Diplomatic document) อันหมายถึง รายงาน จดหมาย บันทึก ตลอดจนข้อเขียนทั้งหมดทั้งหมดที่ผู้แทนรัฐบาลต่างชาติในสยามได้จัดทำขณะปฏิบัติหน้าที่ บทความนี้จะชี้ให้เห็นจุดแข็งเบื้องต้นในการนำเอกสารทางการทูตมาฉายภาพความเป็นไปของสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก่อนไล่สำรวจสภาพการทำงานของสถานทูตที่ใกล้ชิดกับชนชั้นนำสยามสมัยนั้นรวม 4 ชาติ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ² พร้อมบรรยายลักษณะของเอกสารจากแต่ละสถานทูต และยกตัวอย่างประกอบ โดยถึงที่สุดแล้ววัตถุประสงค์ของบทความนี้คือการให้คุณค่ากับเอกสารทางการทูต อีกทั้งย้ำโอกาสที่จะศึกษาการปฏิวัติสยามอย่างลึกซึ้งผ่านแง่มุมของบุคคลกลุ่มที่มักถูกเรียกว่า “คนนอก”

ทำไมต้องเอกสารทางการทูต

ก่อนอื่น สิ่งที่ต้องชี้แจงให้กระจ่างตั้งแต่แรกคือ แม้เป็นแหล่งข้อมูลอันล้ำค่า แต่เอกสารทางการทูตก็หาได้มีสถานะเหนือกว่าหลักฐานชั้นต้นชนิดอื่นๆ อย่างรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร บันทึกข้อความของหน่วยราชการ หนังสือพิมพ์รายวัน หรือจดหมายส่วนบุคคล หลักฐานชั้นต้นแต่ละประเภทมีจุดเด่นจุดด้อยแตกต่างกัน และยิ่งเราใช้แหล่งข้อมูลหลากหลายเท่าไร เราย่อมสามารถจับภาพของเหตุการณ์ที่กำลังค้นคว้าได้รอบด้านยิ่งขึ้นเท่านั้น แนวทางอันควรจึงมิใช่การหันไปอาศัยเอกสารทางการทูต แล้วละทิ้งหลักฐานชั้นต้นจำพวกที่เหลือ หากแต่เป็นการนำเอกสารทางการทูตเข้ามาพิจารณาประกอบ เพื่อเก็บรายละเอียดที่ยังขาดตก และเพิ่มน้ำหนักให้แก่งานศึกษา โดยจากอดีตที่ผ่านมาดังที่เกริ่นไว้ข้างต้น เอกสารทางการทูตยังไม่เป็นที่นิยมมากนักในหมู่นักวิชาการที่ทำเรื่องสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งส่วนหนึ่งคงเป็นผลมาจากอุปสรรคทางภาษา ขณะที่อีกส่วนก็อาจเนื่องด้วยปริมาณของหลักฐานชั้นต้นประเภทอื่นที่มีอยู่เหลือคณานับ จนผู้วิจัยมองไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องพึงพาเอกสารทางการทูต³ อย่างไรก็ตามต่อให้การสืบสาวประวัติศาสตร์โดยปราศจากเอกสารทางการทูตจะไม่ใช่ข้อบกพร่องอะไร แต่การเอาใจใส่กับเอกสารดังกล่าวย่อมเปิดโอกาสให้เราผลิตงานที่มีคุณภาพสูงขึ้นอีก เพราะนอกจากจะเป็นหลักฐานชั้นต้นที่อุดมไปด้วยข้อมูลซึ่งไม่ค่อยมีใครขุดคุ้ยมาก่อนแล้ว เอกสารทางการทูตยังมักสะท้อนคุณสมบัติที่เป็นจุดแข็งเวลาถูกใช้ในการประมวล

² สยามยังมีผู้แทนจากประเทศอื่นมาประจำด้วย อาทิ เยอรมนี อิตาลี เนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก โปรตุเกส ฯลฯ แต่ถึงกระนั้นชาติเหล่านี้หาได้แสดงบทบาทอะไรมากมายของเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างเยอรมนีได้สูญเสียอิทธิพลหลังแพ้สงครามโลกครั้งที่ 1 นักการทูตของตนในสยามจึงไม่ค่อยมีโอกาสเคลื่อนไหว จนกระทั่งเข้าสู่ทศวรรษที่ 2480

³ นักวิชาการที่อาศัยเอกสารทางการทูตมักเขียนงานในภาษาอังกฤษ อย่างหนังสือของ Judith A. Stowe (1991) Richard J. Aldrich (1993) หรือ Scot Barmé (1993) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาเหล่านี้จะอ้างอิงแต่เอกสารทางการทูตจากอังกฤษเพียงประเทศเดียวเป็นหลัก

ความเป็นไปของสยามสมัยคณะราษฎรอย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการแรก เอกสารทางการทูตนั้นมีเนื้อหาที่กว้างขวางครอบคลุมมาก กล่าวคือขณะที่เราชอบนึกถึงเรื่องการเจรจาต่อรองข้ามชาติ หรือการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศ ยามไต้ยีนคำว่า “เอกสารทางการทูต” แต่ในความเป็นจริงแล้ว เอกสารดังกล่าวยังบันทึกเรื่องราวหลากหลายเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของสยามด้วย ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ จะคอยเขียนรายงานส่งกลับไปเสนอผู้บังคับบัญชาที่ประเทศบ้านเกิดเป็นประจำ หรืออย่างน้อยก็เดือนละครั้ง⁴ เพื่อแจ้งให้ทราบถึงความเป็นไปในสยาม รวมทั้งเหตุการณ์น้อยใหญ่ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนตัวคณะรัฐมนตรี การบัญญัติกฎหมายใหม่ การส่งออกสินค้า การตั้งสมาคม การเผาระวังโรคระบาดหรือการอพยพของชาวจีน ทั้งนี้ สำหรับประเทศที่มีเครือข่ายอย่างอังกฤษ และฝรั่งเศส อีกบทบาทหนึ่งของเจ้าหน้าที่การทูตคือการเดินสายไปตามเขตชนบท เพื่อสำรวจชีวิตความเป็นอยู่ของคนในบังคับ ตลอดจนให้บริการด้านการกงสุล⁵ โดยหลังเสร็จสิ้นภารกิจแต่ละรอบ ก็จะมีการจัดทำบันทึกการเดินทางซึ่งเต็มไปด้วยข้อมูลปลีกย่อย เช่น ภูมิประเทศ สภาพถนนหนทาง ลักษณะของชาวพื้นเมือง ปัญหาโจรผู้ร้าย การทำมาค้าขาย วัฒนธรรมประจำท้องถิ่น เป็นต้น ขณะเดียวกัน สถานทูตทั้งสี่ประเทศยังมีตำแหน่งผู้ช่วยทูตทหาร (Military attaché) เป็นการเฉพาะ หรือได้รับอานิสงส์ด้านการข่าวจากพลเมืองสัญชาติตน ในกรณีแรก ผู้ช่วยทูตทหารจะเรียบเรียงรายงานแยกต่างหาก และมุ่งเก็บรายละเอียดเกี่ยวกับกองทัพสยาม ตั้งแต่ นโยบายกระทรวงกลาโหม การจัดกำลังพล ไปจนถึง

สภาพของสนามบินแต่ละแห่ง ส่วนกรณีที่สอง เวลาสืบค้นเอกสารทางการทูต เราอาจพบจดหมายที่ชาวต่างชาติในสยามเขียนขึ้น เพื่อแบ่งปันเรื่องราวที่ตนประสบ หรือแสดงทัศนะส่วนบุคคล ยกตัวอย่าง บริษัท Vickers-Armstrongs ได้ส่งจดหมายของ พันโท R. S. Ryan ให้แก่กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 โดยนายทหารผู้นี้เป็นนายหน้าค้าอาวุธที่อยู่กับรัชกาลที่ 7 ตอนคณะราษฎรลงมือยึดอำนาจ และที่สำคัญคือ จดหมายของเขาได้ฉายภาพบรรยากาศ ณ วังไกลกังวล ระหว่างวันที่ 24-25 มิถุนายน พ.ศ. 2475 อันเป็นห้วงเวลาวิกฤติสำหรับผู้นำระบอบเก่าที่ประชุมกันที่หัวหิน (TNA FO 371/16261, F 5547/4260/40) ท้ายที่สุด เอกสารทางการทูตจึงครอบคลุมประเด็นนับไม่ถ้วน และมีข้อมูลหลากหลายมิติที่ไม่อาจหาได้จากไหน

ประการที่สอง คือคุณสมบัติว่าด้วยความชัดเจนต่อเนื่อง โดยทั่วไป เอกสารทางการทูตจะมีสภาพเป็นรายงาน หรือบันทึกที่ถูกผลิตขึ้นเพื่อให้ข้อมูลแก่ผู้บังคับบัญชาที่ประเทศแม่ซึ่งอาจหมายรวมถึงบุคคลระดับประมุขแห่งรัฐ หรือสมาชิกคณะรัฐมนตรีที่ไม่ทราบอะไรลึกซึ้งเกี่ยวกับสยาม ด้วยเหตุนี้ นักการทูตจึงมีแนวโน้มเขียนเอกสารของตนให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ คล้ายกับการเล่าเรื่องแก่ผู้อ่านที่ไม่ได้อยู่ในประเทศ ไม่มีโอกาสสัมผัสบรรยากาศ ไม่รู้จักคนพื้นเมือง และอาจไม่ค่อยเข้าใจพัฒนาการที่กำลังคลี่คลาย เนื้อหาสาระของเอกสารจึงเน้นคำอธิบายแบบค่อยเป็นค่อยไป มีการทำความเข้าใจ และการขยายความประกอบค่อนข้างถี่ อยางเวลาพูดถึงบุคคลใด ก็มักมีการบรรยายเพิ่มเติมเกี่ยวกับภูมิหลัง หรือจุดยืน จนสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า แม้ไม่ได้เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องสยามสมัยปฏิวัติ นอกจากนี้

⁴ สถานทูตแต่ละชาติมีความสม่ำเสมอในการจัดทำรายงานไม่เท่ากัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความกระตือรือร้นของเจ้าหน้าที่ ตลอดจนความสนใจที่หน่วยงานต้นสังกัดมีต่อสยาม ในภาพรวมสถานทูตอังกฤษจะตื่นตัวมากที่สุด

⁵ ก่อนปี พ.ศ. 2482 อังกฤษ และฝรั่งเศสยังมีคนในบังคับเป็นจำนวนมากในสยาม กงสุลของชาติทั้งสองต้องพบคนในบังคับตามจังหวัดต่างๆ เพื่อรับข้อร้องเรียน ให้คำปรึกษาทางกฎหมาย จัดทะเบียนบุคคล ออกหนังสือเดินทาง และทำสำมะโนครัว

สำหรับเหตุการณ์สำคัญที่ดำเนินไปต่อเนื่องหลายสัปดาห์ หรือหลายเดือน นักการทูตก็ยังคงคอยเก็บรายละเอียด และเรียบเรียงไว้เป็นรายงานอย่างสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้ การใช้เอกสารทางการทูตจึงมีจุดแข็งในแง่ความต่อเนื่อง คือเราสามารถสืบสาวเรื่องราวจำนวนมากตั้งแต่ต้นจนจบ หรือเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลง บ้างก็เป็นแบบเดือนต่อเดือน และบ้างแบบปีต่อปี⁶ ยกตัวอย่าง หากเราต้องการดูพลวัตของกระบวนการยุติธรรมยุคหลังการปฏิวัติ สองแหล่งข้อมูลที่ดีคงหนีไม่พ้นเอกสารทางการทูตจากอังกฤษ และฝรั่งเศส เนื่องด้วยสถานทูตของประเทศเหล่านี้ได้ติดตามพลวัตดังกล่าว ตั้งแต่เรื่องคดีความที่พัวพันชาวต่างชาติ การโยกย้ายผู้พิพากษา การจัดการสอนวิชานิติศาสตร์ ไปจนถึงสภาพเรือนจำตามหัวเมือง (ดูตัวอย่าง TNA FO 371/17178, F 6649/4793/40; CADC Siam 103, 13 décembre 1932) เมื่อไล่อ่านเอกสารทางการทูต ผู้วิจัยจึงน่าจะเห็นว่า กระบวนการยุติธรรมสยามหลังปี พ.ศ. 2475 ได้เปลี่ยนโฉมไปบ้างหรือไม่ขนาดไหน หรือกรณีการรัฐประหารเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 นักการทูตอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ ต่างเกาะติดสถานการณ์นับตั้งแต่วันแรกเรื่อยมา เอกสารของพวกเข บางส่วนจะเป็นโทรเลขแจ้งเรื่องสำคัญ และบางส่วนเป็นรายงานที่ให้รายละเอียดลงลึกพร้อมแนบข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์ประกอบ ดังนั้น ผู้วิจัยย่อมไล่ลำดับเหตุการณ์ได้ทะลุปรุโปร่ง ตลอดจนเห็นผลพวง และปฏิกิริยาที่เกิดขึ้น

ประการที่สาม คือความจริงไปตรงมาในแง่ข้อเท็จจริง แน่นนอนว่า หลักฐานชั้นต้นทุกชนิดย่อมมีอคติ เจือปนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพราะเป็นปกติของมนุษย์ที่ต้องรับรู้โลกผ่านบางแง่มุมเสมอ แต่ถึงอย่างไร สำหรับ

การศึกษาเรื่องสยามสมัยปฎิวัติ เรามักกล่าวได้หลายต่อหลายครั้งว่า เอกสารทางการทูตคือหลักฐานชั้นต้นที่ถูกทำขึ้นโดย “บุคคลที่สาม” ซึ่งไม่ได้เป็นคู่ขัดแย้ง หรือมีส่วนได้เสียในเหตุการณ์นั้นๆ โดยตรง อคติที่แฝงอยู่จึงน่าจะลดลงมาก แม้ไม่ถึงกับหมดไปก็ตาม ยกตัวอย่าง เวลาเราลองหาข้อสรุปเกี่ยวกับประเด็นที่สุ่มเสี่ยงต่อการโต้เถียง (Controversial) แบบปฏิกิริยาที่สาธารณชนมีต่อการปราบกบฏบวรเดช สาเหตุที่รัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ หรือความตื่นตัวทางการเมืองของราษฎร เราคงมั่นใจได้ระดับหนึ่งว่า เอกสารทางการทูตจะไม่มุ่งโจมตีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้เป็น “ผู้ร้าย” หรือยกย่องฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้เป็น “พระเอก” จนเกินไป โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานชั้นต้นจากคูกรณี ซึ่งมีแนวโน้มสะท้อนจุดยืนของตน ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม คือเอกสารจากพวกผู้ก่อการจะชอบสนับสนุนระบอบใหม่ ส่วนเอกสารของฝ่ายตรงข้ามก็จ้องจับผิดคณะราษฎร (ดู ธรรมนูญใจจริง 2556: 54-62) รายงาน หรือบันทึกที่นักการทูตชาวต่างชาติทำขึ้นนั้นดูเสนอข้อเท็จจริงได้ตรงไปตรงมากกว่า เพราะอย่างน้อยก็เป็นเอกสารลับที่ไม่เปิดเผยจวบจนหลายทศวรรษให้หลัง อีกทั้งมีเป้าหมายประมวลข้อเท็จจริงให้หน่วยงานต้นสังกัดที่ประเทศแม่ แทนที่จะเป็นการเล่าเรื่องเพื่อชิงไหวชิงพริบ หรือหวังผลทางการเมือง⁷ ด้วยเหตุนี้ แม้มีการแสดงความเห็นส่วนตัวประกอบบ้าง แต่เอกสารทางการทูตก็ยังน่าเชื่อถือไม่น้อยในฐานะแหล่งข้อมูลสำหรับสืบสาวว่า ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร และทำไม่งานศึกษาค้นคว้าที่นำเอกสารดังกล่าวมาใช้จึงน่าจะสามารถจับภาพเหตุการณ์ได้สอดคล้องกับความเป็นจริงยิ่งขึ้น ยกเว้นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งต้องอาศัยการวิพากษ์หลักฐานอย่างจริงจัง เพราะ

⁶ อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ ยังมีระบบจัดการเอกสารจดหมายเหตุอันทรงคุณภาพ ซึ่งยิ่งช่วยให้การสืบค้นดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และสะดวกสบาย

⁷ นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่สถานทูตทั้งหลายยังไม่ต้องกังวลกับเรื่องภัยคุกคามทางการเมือง พวกเขาจึงสามารถเขียนรายงาน และแสดงความเห็นได้อย่างตรงไปตรงมา ผิดกับหนังสือพิมพ์ในประเทศที่ถูกตรวจข่าว (Censor) เสมอ หรือชาวสยามที่ต้องเผชิญบรรยากาศแห่งการสอดส่องทางการเมือง (Political surveillance) อันเป็นผลพวงจากเหตุการณ์กบฏบวรเดช

ในกรณีเช่นนี้ นักการทูตจะไม่ได้เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์แล้ว หากแต่เป็นตัวแสดงที่มีส่วนร่วมโดยตรง เช่น ถ้าเราวิเคราะห์นโยบายของรัฐบาลคณะราษฎรต่อองค์การสันนิบาตชาติ การใช้เอกสารทางการทูตย่อมต้องมีความระมัดระวังสูง เนื่องจากนักการทูตอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐฯ ล้วนปรารถนาให้สยามสนับสนุนองค์การดังกล่าว ขณะที่ฝ่ายญี่ปุ่นกลับแสดงท่าทีตรงข้าม

ประการสุดท้าย เอกสารทางการทูตยังโดดเด่นเรื่องข้อมูลเชิงลึก เราคงรู้ว่า นักการทูตย่อมพยายามสืบเสาะหาข้อมูลให้ได้มากที่สุดอยู่แล้ว และหนึ่งในวิธีการที่พวกเขานิยมใช้กันก็คือการสนทนากับผู้คน ตั้งแต่ระดับสามัญชนขึ้นไปถึงระดับผู้นำประเทศ โดยหลังจากที่คณะราษฎรยึดอำนาจได้สำเร็จจวบจนตอนที่สยามประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อปี พ.ศ. 2485 นักการทูตของอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ ต่างนำข้อคิดเห็น ตลอดจนเรื่องราวที่ได้จากนานาบุคคลมาบันทึกเป็นระยะ ในด้านหนึ่ง นักการทูตบางชาติสนใจพูดคุยกับคนทั่วไปที่ไม่ได้มีอิทธิพลใหญ่โตอะไร และรายงานทัศนะของพวกเขาต่อผู้บังคับบัญชา อย่างเอกสารจำนวนหนึ่งจากสถานทูตอังกฤษ และฝรั่งเศสได้ปรากฏ “เสียง” ของคนขับรถ นักธุรกิจ ผู้อำนวยการโรงเรียน นายอำเภอ แรงงานต่างด้าว และกระทั่งนักโทษ ขณะเดียวกัน ด้วยสถานะพิเศษในฐานะผู้แทนชาติมหาอำนาจ นักการทูตของอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ ยังมีโอกาสเข้าถึง และหารือกับบุคคลสำคัญ ในสยามแทบทุกฝ่าย จนทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่ช่วยเผยความเป็นไปหลังฉากในบางมิติ ท่าทีแท้จริงของแต่ละบุคคล รวมถึงสายสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพลังต่างๆ ณ ช่วงเหตุการณ์สำคัญ โดยข้อมูลเหล่านี้มักเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถหาจากแหล่งข้อมูลอื่น หรือหากหาได้ ก็อาจไม่ละเอียดเท่า ส่วนหนึ่งเพราะตัวแสดงชาวสยามมีแนวโน้มเห็นนักการทูตเป็น “คนนอก” และสะดวกใจขึ้นที่จะแสดงทัศนะของตนอย่างตรงไปตรงมา แม้ในกรณีที่พวกเขาหวังโน้มน้าวนักการทูตเพื่อผลักดันเป้าหมาย

บางประการก็ตาม ยกตัวอย่าง ตลอดหนึ่งเดือนแรกหลังการปราบกบฏบวรเดช กงสุลอังกฤษที่จังหวัดสงขลามีโอกาสเยี่ยมเยียน และรับรู้มุมมองต่อวิกฤตการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นของเชื้อพระวงศ์บางพระองค์ รวมทั้ง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก่อนประมวลความคิดอ่านของราชสำนักในภาพรวม เพื่อรายงานต่อไปยังหน่วยงานต้นสังกัดที่พระนคร และกรุงลอนดอนตามลำดับ (TNA FO 371/17176, F 7534/42/40) หรือทูตสหรัฐฯ ก็พบปะกับผู้นำรัฐบาลสยามบ้าง และได้ข้อมูลแบบไม่เป็นทางการมาจำนวนหนึ่งไม่ว่าจะเรื่องการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร การพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม หรือการสืบราชสมบัติต่อจากรัชกาลที่ 7

ท้ายที่สุด เอกสารทางการทูตจากอังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และสหรัฐฯ จึงทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เอกสารดังกล่าวอาจถูกใช้เพื่อเติมเต็มช่องว่างทางความรู้ที่หลักฐานชั้นต้นชนิดอื่นไม่สามารถให้คำตอบได้ หรือเพื่อตรวจทาน (Cross-checking) ข้อเท็จจริง เนื่องจากมีหลายครั้งที่เอกสารจากตัวแสดงชาวสยามเสนอข้อมูลที่ไม่น่าเชื่อถือ หรือกระทั่งขัดแย้งกันเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ การนำเอกสารทางการทูตเข้ามาประกอบย่อมเปิดช่องให้มี “เสียงที่สาม” สำหรับซึ่งน้ำหนักกว่า แหล่งข้อมูลใดที่นำเชื่อถือมากกว่ากัน หรือแม้แต่กรณีที่ปรากฏหลักฐานภายในประเทศที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงขึ้นเดียว เอกสารทางการทูตก็ยังสามารถช่วยเราวิพากษ์หลักฐานดังกล่าวได้ผ่านการพิจารณาเทียบเคียงกัน ดังนั้น ไม่ว่าจะมองจากมุมใด เอกสารทางการทูตย่อมมีประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องสยามสมัยปฏิวัติเสมอ และอาจช่วยแผ้วถางทางให้แก่ข้อสรุปใหม่ๆ ที่ไม่เคยมีใครคาดคิดมาก่อนก็เป็นได้

เอกสารทางการทูตจากอังกฤษ

เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น และปูพื้นแก่ผู้ที่สนใจ บทความนี้จะบรรยายสภาพเบื้องต้นของคณะทูตแต่ละชาติ พร้อมสอดตัวอย่างเอกสารมานำเสนอเริ่มจากอังกฤษ ซึ่งเก็บรักษาเอกสารทางการทูตเกี่ยวกับสยามไว้ที่ The National Archives ณ กรุงลอนดอน ภายใต้หมวด “Foreign Office” หรือที่เรียกกันตามตัวย่อว่า “FO”⁸ เราคงทราบดีว่า ย้อนกลับไปก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อังกฤษคืออภิมหาอำนาจที่มีบทบาทครอบงำภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ จักรวรรดิอังกฤษครองดินแดนต่อเนื่องตั้งแต่เหนือสุดของพม่าลงไปจนถึงเกาะบอร์เนียวของมาลายา และทำให้ต้องคอยติดตามความเป็นไปของสยามในฐานะประเทศยุทธศาสตร์ ขณะที่ทางสยามเองก็รู้สึกยำเกรงอังกฤษเสมอ แลก็มีผู้นำหลายคนทั้งในระบอบเก่า และระบอบใหม่ ที่ใกล้ชิดแนบแน่นกับอังกฤษ ซึ่งนี่ทำให้นักการทูตของชาติดังกล่าวยิ่งได้รับสถานะพิเศษเพิ่มขึ้นไปอีก โดยขณะที่เกิดการปฏิวัติอัครราชทูตอังกฤษประจำสยามคือ Cecil Dormer ก่อนจะเปลี่ยนเป็น Sir Josiah Crosby ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2477 ทั้งคู่เป็นนักการทูตอาชีพที่มีประสบการณ์นับสิบปี Dormer ย้ายมาสยามเมื่อปี พ.ศ. 2472 หลังประจำการอยู่ ณ กรุงการากัส กรุงโรม และกรุงโตเกียวตามลำดับ (Straits Times, 6 March 1934: p. 12) ส่วน Crosby นั้นมีความรู้เรื่องท้องถิ่นดีมาก เพราะเขาได้พำนักในสยามตั้งแต่ปี พ.ศ. 2447 แลเคยดำรงตำแหน่งกงสุลที่จังหวัดลำปาง และสงขลา ก่อนถูกโยกไปประเทศอื่นเพียงระยะสั้นๆ แล้วจึงกลับมาเป็นอัครราชทูตจนกระทั่งรัฐบาลของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศเข้าร่วมกับกลุ่มอักษะ (NARA 892.00 P.R./60; Straits Times, 28 February 1931: p. 11)⁹ สถานทูตอังกฤษมีศักยภาพ

ด้านการข่าวที่เข้มแข็ง เพราะส่งสมประสงค์มาอย่างยาวนาน แลได้รับแรงสนับสนุนจากชุมชนชาวอังกฤษ ตลอดจนเครือข่ายสถานกงสุลที่จังหวัดเชียงใหม่ และสงขลา มิพักกล่าวถึงผู้ช่วยทูตทหารรวม 3 เหล่าด้วยกัน คือ ผู้ช่วยทูตทหารบก ผู้ช่วยทูตทหารเรือ และผู้ช่วยทูตทหารอากาศ¹⁰ ท้ายที่สุด เอกสารจากสถานทูตอังกฤษจึงมีลักษณะหลากหลายมาก บ้างเป็นบันทึกของอัครราชทูตเอง บ้างเป็นบทวิเคราะห์โดยเจ้าหน้าที่กงสุลนอกพระนคร บ้างเป็นจดหมายที่พลเมืองตนส่งมาเล่าเรื่อง บ้างเป็นข่าวตัดหนังสือพิมพ์ และบ้างเป็นรายงานประจำปีที่สรุปสถานการณ์ภาพรวมในสยามไม่ว่าจะด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม ทั้งนี้ เนื้อหาของเอกสารมักเริ่มจากการประมวลข้อเท็จจริง แล้วค่อยให้ข้อสังเกต หรือบทวิจารณ์ที่แม้ยึดมาตรฐานการมองโลกแบบตะวันตก (Eurocentrism) เป็นหลัก แต่ก็ยังเป็นมุมมองที่น่าสนใจ และตรงไปตรงมา

เอกสาร FO 371/16261, F 6563/4260/40 (28 July 1932) (จาก TNA)

ตัวอย่างเอกสารทางการทูตจากอังกฤษชิ้นแรกคือบันทึกเรื่องที่ปรึกษาด้านการเงินที่ Dormer ส่งไปรายงานรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศราวหนึ่งเดือนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง Dormer ได้หาโอกาสไปพบพระยาศรีวิสารวาจา เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 พระยาศรีวิสารฯ สาระภาพต่ออัครราชทูตอังกฤษว่า ตนตัดสินใจรับตำแหน่งแบบ “มีดาบปลายปืนจ่ออยู่” (At the point of the bayonet) แล้วจึงเริ่มประเมินว่า สถานการณ์ปัจจุบันได้ปรับตัวดีขึ้นมาก ประชาชนกำลังสงบจิตใจ และเลิก

⁸ นอกจากเหนือจาก “FO” แล้ว เรายังสามารถพบเอกสารทางการทูตเกี่ยวกับสยามเก็บอยู่ในหมวดอื่นบ้าง เช่น หมวด “CO” หมวด “CAB” หมวด “AIR” หมวด “WO” ฯลฯ

⁹ ระหว่างสงคราม Crosby เขียนหนังสือชื่อ “Siam: The crossroads” เพื่อให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสยามในด้านต่างๆ

¹⁰ สำหรับกรณีของผู้ช่วยทูตทหารเรือ และผู้ช่วยทูตทหารอากาศ พวกเขาจะประจำอยู่ที่สิงคโปร์ และพม่าตามลำดับ

พูดถึงเรื่องการยึดทรัพย์ผู้มีฐานะ ทั้งนี้ พระยาศรีวิสารฯ ยกให้ความสงบเรียบร้อยเป็นผลงานของรัชกาลที่ 7 ที่ทรงตัดสินพระทัยเสด็จกลับพระนคร เหตุสำคัญเพราะทรงเกรงว่า พระราชวงศ์ที่ถูกจับเป็นองค์ประกันจะได้รับอันตราย ต่อมา พระยาศรีวิสารฯ พูดถึงสภาพเศรษฐกิจว่า มีทิศทางที่น่าพอใจ แต่ความคับหน้าสำคัญจะไม่มีทางเกิดขึ้นเลยจนกระทั่งสยามได้ตัวที่ปรึกษาด้านการเงินคนใหม่มาแทน Edmund Hall-Patch ที่เพิ่งลาออก หลังจากนั้นเพียงวันเดียว Dormer ก็เข้าเฝ้าพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เสนาบดีกระทรวงการคลัง และประธานคณะกรรมการราษฎร ซึ่งมีศักดิ์เทียบเท่าตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พระยามโนฯ แสดงทัศนคติสอดคล้องกับพระยาศรีวิสารฯ ว่า สยามต้องการที่ปรึกษาด้านการเงินโดยด่วน และเขาได้โทรเลขถึง Sir Edward Cook ที่อังกฤษรวม 2 ครั้ง เพื่อให้ช่วยเร่งดำเนินการ แต่กลับหาได้รับผลอันใดไม่ นอกจากนี้พระยามโนฯ ยังเพิ่มเติมด้วยว่า ทางสยามไม่รังเกียจเลยหากต้องขึ้นเงินเดือนให้แก่ที่ปรึกษาด้านการเงิน จากท่าทีที่ได้พบเห็นเช่นนี้ Dormer จึงลงความเห็นว่าเป็นการนำรัฐบาลทั้งสองคนต่าง “กระวนกระวาย” (Anxious) เรื่องที่ปรึกษาด้านการเงินเป็นที่สุด และคงเป็นเจตนาของพระยามโนฯ ที่จะใช้การแต่งตั้งตำแหน่งดังกล่าวมาสร้างความเชื่อมั่น ตลอดจนเสถียรภาพ สุดท้าย Dormer แนะนำให้กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษช่วยดูแล เพราะการที่สยามมีชาวอังกฤษเป็นที่ปรึกษาด้านการเงินย่อมส่งเสริมผลประโยชน์แห่งชาติ

เอกสาร FO 371/20302, F 6779/1911/40 (30 September 1936) (จาก TNA)

เอกสารตัวอย่างชิ้นที่สองเป็นบันทึกการเดินทางของ R. Whittington รัักษากรงสูงสุดอังกฤษประจำจังหวัดสงขลา ระหว่างวันที่ 22-23 กันยายน พ.ศ. 2479 เขาพร้อมคณะอีกสามคนได้เดินสายสำรวจจังหวัดสตูล ก่อนเขียนบันทึกซึ่งให้ข้อมูลหลายด้านเกี่ยวกับจังหวัด

ดังกล่าว เริ่มต้นจากเรื่องประชากร จังหวัดสตูลมีจำนวนผู้อยู่อาศัยราว 30,000 คน โดยในส่วนใหญ่ของเมืองนั้นประมาณ 10,000 คน และเป็นชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม สำหรับเรื่องวิถีชีวิต ผู้คนแทบทั้งหมดจะประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม และมีความล้าหลังอย่างยิ่งในแง่การพาณิชย์ ทั้งจังหวัดมีถนนที่รองรับยานยนต์ได้แค่เส้นเดียว ซึ่งเชื่อมอำเภอเมืองกับทางรถไฟสู่พระนคร ผู้คนทั่วไปจะใช้เกวียน หรือช้างในการคมนาคม ส่วนการเดินทางก็ไม่มีอะไรโดดเด่น จังหวัดสตูลเคยมีเรือจากบริษัท Straits Steamship มาเทียบแต่สุดท้ายก็ต้องยกเลิกเส้นทาง ปัจจุบันเหลือแค่สำเภาน้ำ 2 ลำที่แล่นไปกลับปีนัง ในภาพรวม Whittington เขียนถึงความ เป็นอยู่ของชาวจังหวัดสตูลไว้ว่า

ประชากรชาวนา [ของจังหวัด] มีฐานะยากจน และมุ่งสนองความต้องการข้าวกับผลไม้ของตนเป็นหลัก ตลาดต่างๆ คู่มือสินค้าคุณไว้น้อย และผมถูกชวนให้เข้าใจว่า การแลกเปลี่ยนสิ่งของ (Barter) ยังเป็นวิธีประกอบธุรกิจที่ปกติมาก [จังหวัดนี้] ไม่มีการเพาะปลูกขนาดใหญ่เลย แต่พอมีไร่มะพร้าว และสวนยางขนาดเล็กอยู่บ้าง

นอกจากนี้ Whittington ยังบรรยายคุณลักษณะของพระพิพิธภักดี ผู้ว่าราชการจังหวัดสตูล พร้อมทั้งข้อสังเกตต่อระบบการบริหารจัดการจังหวัดว่าไม่มีอะไรยุ่งยาก แต่ข้าราชการมักรังเกียจที่จะลงมาประจำที่จังหวัดสตูล เนื่องด้วยความทุรกันดาร และโรคภัยที่เกิดจากยุง

เอกสารทางการทูตจากฝรั่งเศส

มหาอำนาจอีกชาติหนึ่งที่ครอบงำภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ย่อมหนีไม่พ้นฝรั่งเศส ซึ่งปกครองอินโดจีนอยู่ แม้มีอิทธิพลเป็นรองอังกฤษ แต่ฝรั่งเศสก็ใส่ใจกับสยาม และติดตามความเป็นไปหลังการปฏิวัติอย่างใกล้ชิด โดยเราสามารถสืบค้นเอกสารของฝรั่งเศสได้ที่ Centre

des Archives diplomatiques de La Courneuve กับ Service historique de la Défense เป็นหลักฐานที่แรกจะเก็บเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ ส่วนแห่งหลังนั้นสำหรับเอกสารของกระทรวงกลาโหม อันเป็นหน่วยงานต้นสังกัดของผู้ช่วยทูตทหารทั้งหลาย ระหว่างที่คณะราษฎรเป็นรัฐบาลปกครองบ้านเมือง อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำสยามคือ Roger Maugras และ Marcel Ray ตามลำดับ Maugras เป็นนักการทูตผู้มีประสบการณ์จากหลายภูมิภาค เขาเริ่มปฏิบัติหน้าที่นอกประเทศเป็นครั้งแรกที่สยาม ต่อจากนั้น จึงย้ายไปประจำออสเตรีย ซีเรีย เลบานอน และญี่ปุ่น จนพอปลายปี พ.ศ. 2474 เขาถึงได้รับคำสั่งให้กลับมาสยามในฐานะอัครราชทูต ตามที่ทางสถานทูตอังกฤษเคยบรรยายไว้คือ Maugras เป็นคนไม่ยุ่งยาก และดูมีความสามารถ (TNA FO 371/16260, F 729/729/40) ทั้งนี้ เขาจะอยู่ในสยามจวบจนสิ้นปี พ.ศ. 2478 เมื่อหน่วยงานบังคับบัญชาส่ง Ray มารับช่วงต่อ Ray นั้นมีอายุค่อนข้างสูงคือ 57 ปี และเพิ่งเริ่มรับราชการในกระทรวงการต่างประเทศช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยก่อนมาดำรงตำแหน่งที่สยาม เขาได้ทำหน้าที่เป็นอัครราชทูตประจำแอลเบเนีย (TNA FO 371/20301, F 767/765/40; NARA892.00 P.R./77) นอกเหนือจากอัครราชทูตแล้ว ฝรั่งเศสยังมีผู้ช่วยทูตทหารที่กระตือรือร้นเป็นพิเศษ คือ พันโท Henri Roux อดีตหัวหน้าหน่วยข่าวกรองทหารบกที่คุ้นเคยกับภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และเกาะติดสถานการณ์ในสยามไม่เพียงเฉพาะเรื่องกองทัพ หากแต่ยังรวมถึงเรื่องการเมืองด้วย ดังที่จะยกตัวอย่างต่อไป (Thomas 2010: pp. 59-60) แน่นนอนว่า เครือข่ายของสถานทูตฝรั่งเศสนั้นไม่กว้างขวางเหมือนอังกฤษ และค่อนข้างจำกัดอยู่ตามชุมชนเมือง แต่ถึงกระนั้น ทางสถานทูตก็พยายามหาข่าว แลมีพลเมืองของตนที่เข้าไปทำหน้าที่สำคัญในกระบวนการร่างกฎหมาย และแวดวง

การศึกษาของสยาม¹¹ สุดท้าย เอกสารทางการทูตจากฝรั่งเศสจึงยังเต็มไปด้วยข้อมูลซึ่งอาจหาไม่ได้จากที่อื่น โดยเฉพาะบทวิเคราะห์ของข้าราชการประจำสถานทูตที่มีแนวโน้มวิจารณ์ตัวแสดงทุกฝ่ายอย่างตรงไปตรงมา

เอกสาร Ministère des Relations Extérieures (1930-1940), Thaïlande 70, n° 72 (จาก CADC)¹²

เอกสารที่น่าสนใจชิ้นหนึ่งคือรายงานของ Maugras เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ซึ่งสรุปสถานการณ์ทางการเมือง ตลอดจนกระแสสังคมในสยามช่วงหนึ่งเดือนแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง Maugras มองว่า การสร้างความเชื่อมั่นเป็นภารกิจที่สำคัญมากสำหรับระบอบใหม่ การนำตัวพระยามโนฯ กับพระยาศรีวิสารฯ มาร่วมรัฐบาลได้ช่วยให้เกิดความโล่งใจขึ้นบ้าง และรัฐบาลยังเคลื่อนไหวอย่างระมัดระวัง เน้นการประนีประนอมเป็นหลัก ดังสังเกตได้จากท่าทีต่อต้านบรรดาเจ้านายที่ค่อยๆ อ่อนลง จนกระทั่งเจียบหายไป เช่นเดียวกับความพยายามตรวจสอบการใช้จ่ายของระบอบเก่าโดยพระยามโนฯ และพระยาศรีวิสารฯ ต่างมุ่งทำตัวเป็น “รัฐกันชน” (État-tampons) ระหว่างผู้ก่อการกับพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ดี Maugras ประเมินว่า ทั้งคู่จำเป็นต้องหาจุดสมดุลที่สามารถรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชน และจารีตดั้งเดิมที่ฝังรากลึก ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายเลย ขณะเดียวกัน ราษฎรทั่วไปก็แสดงความตื่นตัว ตามคำบรรยายของ Maugras คือ รัฐบาลใหม่ต้องตกอยู่ใต้พันธนาการแห่งคำสัญญาที่ตนได้ให้ไว้ช่วงแรกของการปฏิวัติว่า ประชาชนคือเจ้าของอำนาจอธิปไตย และรัฐบาลมีหน้าที่คอยรับใช้พวกเขา เพราะราษฎรพากันเชื่อตามเช่นนั้น จนคาดหวังให้รัฐบาลเป็นผู้ปิดปากความทุกข์ยากทั้งหลายของตน ผลคือ ทางการได้รับหนังสือร้องทุกข์จำนวนนับไม่ถ้วน ไม่ว่าจะจากคนตกงานที่ปรารถนาเงินช่วยเหลือจาก

¹¹ พลเมืองเหล่านี้มิได้เป็นสายข่าว แต่เจ้าหน้าที่ของสถานทูตมักเก็บข้อมูลจากพวกเขาผ่านการพูดคุย หรือการติดต่อดูระ

¹² ผู้เขียนขอขอบคุณ Aliosha Herrera นักวิจัยด้านไทยศึกษา สำหรับความช่วยเหลืออันล้ำค่าในการรวบรวม และประมวลเอกสารจากฝรั่งเศส

กรรมกรที่ขอขึ้นค่าจ้าง หรือจากนิสิตที่อยากเปลี่ยนตัว
อธิการบดี รัฐบาลพยายามพิจารณาข้อเรียกร้องเหล่านี้
แต่ก็ไม่เท่าทันกับความคาดหวังของราษฎร ทำให้ผู้คน
หลายส่วนเริ่มเสื่อมศรัทธา และส่งผลเสียต่อสถานะของ
รัฐบาลใหม่ สุดท้าย Maugras จึงเขียนสรุปว่า
สถานการณ์ของสยามยังคงค่อนข้างเต็มไปด้วยความ
ไม่แน่นอน ต่อให้การฟื้นฟูระบอบเก่าจะดูเป็นไปได้
สำหรับคนทั่วไปก็ตาม

เอกสาร 7N 3341, No 38/A (30 novembre 1932) (จาก SHAT)

เอกสารชิ้นที่สองเป็นของผู้ช่วยทูตทหารฝรั่งเศส
ประจำสยาม ซึ่ง พิมพ์พลอย ปากเพรียว (2553) ได้แปล
ไว้เป็นภาษาไทยแบบคำต่อคำ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน
พ.ศ. 2475 พันโท Roux ได้เขียนรายงานถึงรัฐมนตรี
ว่าการกระทรวงสงคราม และรัฐมนตรีว่าการกระทรวง
ทหารเรือ เขาสรุปว่า บรรยากาศทางการเมืองในสยาม
ได้ปรับตัวดีขึ้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีโอกาสพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร และ
ดูเหมือนว่า รัฐบาลใหม่กับกลุ่มอำนาจเก่าจะสามารถ
ประนีประนอมกัน ดังที่ข้าราชการชาวสยามคนหนึ่งได้
บอก Roux ว่า “บรรดาลูกๆ เชื้อฟังก่อแล้ว” (Les
filson tobèi aux pères) จากการประเมินของ Roux
รัชกาลที่ 7 ทรงผ่านพ้นการต่อสู้ในฐานะ “ผู้ชนะ”
(Triomphateur) เพราะพัฒนาการล่าสุดล้วนเป็นคุณแก่
พระองค์ ในด้านหนึ่ง ร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรช่วยให้
สถานะของราชบัลลังก์มีความมั่นคง โดยเฉพาะการให้
พระมหากษัตริย์เป็นผู้ครองสิทธิแต่งตั้งสมาชิกครึ่งหนึ่ง
ของสภาผู้แทนราษฎร หัวใจสำคัญแห่งพระราชอำนาจ
ดั้งเดิมจึงถูกสงวนไว้ ขณะที่อีกด้าน รัชกาลที่ 7 ยังทรงมี
โอกาสเป็นตัวของตัวเอง เดิมที พระบรมวงศานุวงศ์ต่าง
แสดงบทบาทครอบงำ จนรัชกาลที่ 7 ทรงกลายเป็นเพียง
“เครื่องมือ” (l'instrument) ภายใต้ระบอบเก่า แต่

บัดนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ได้ตกเป็นฝ่ายสูญเสียจาก
การปฏิวัติ และถูก “ทำให้ถอนตัวออกไปอย่างสง่างาม”
(élégamment escamotés) ทั้งนี้ Roux ยังเสนอ
คำอธิบายที่น่าสนใจว่า กลุ่มพลังซึ่งทำหน้าที่เป็น
เสาค้ำจุนอิทธิพลทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือเหล่าพระสงฆ์ ซึ่งคอย
เคลื่อนไหวปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยความ
อุทิศตัว แต่ถึงอย่างไร แม้สถานการณ์ระยะนี้จะดูพอ
น่าวางใจ แต่ Roux ก็เพิ่มเติมด้วยว่า มีสิ่งที่รัฐบาลสยาม
ต้องเฝ้าระวังอยู่ 2 เรื่อง คือ เรื่องแรก รัฐบาลอาจเผชิญ
ปัญหาการขาดดุลงบประมาณในเร็ววัน เพราะเก็บภาษี
ได้ไม่ถึงเป้า แถมต้องแบกรับภาระทางการเงินที่เกิดจาก
การจ่ายบำนาญแก่ข้าราชการจำนวนมากที่เพิ่งปลดออก
ไป ส่วนเรื่องที่สองนั้น เกี่ยวข้องกับการเมือง กล่าวคือ
ข้าราชการที่ต้องสูญเสียตำแหน่งอาจกลายเป็นปัญหา
โดยเฉพาะเมื่อประสบกับความยากลำบาก อีกทั้งยังต้อง
เสียหน้า¹³

เอกสารทางการทูตจากญี่ปุ่น

ตลอดทศวรรษที่ 2470 ญี่ปุ่นมีนโยบายชัดเจนที่จะ
แผ่อิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และจำเป็นต้อง
แข่งขันกับมหาอำนาจตะวันตก เพื่อตั้งสยามไปเป็น
พันธมิตร ด้วยเหตุนี้ เจ้าหน้าที่การทูตของญี่ปุ่นจึงคอย
หาทางสร้างเครือข่ายในสยามด้วยความกระตือรือร้น
จนนำมาซึ่งกิจกรรมหลากหลาย ทั้งด้านการเมือง
เศรษฐกิจ และสังคม อย่างไรก็ตาม แม้ปรากฏความ
เคลื่อนไหว เอกสารจากสถานทูตญี่ปุ่นประจำสยามกลับ
มีจำนวนไม่มากนัก เนื่องจากสูญหายไปพอสมควร
ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเอกสารที่เหลืออยู่ใน
ปัจจุบันได้ถูกเก็บรักษาไว้ที่ Diplomatic Archives
ของกระทรวงการต่างประเทศ และเปิดให้สืบค้นบน
อินเทอร์เน็ตผ่านทาง Japan Center for Asian

¹³ พิมพ์พลอย ปากเพรียว (2553) ยังทำสำเนารายงานของ พันโท Roux ช่วงปี พ.ศ. 2475 มารวมไว้ในภาคผนวก

Historical Records (JACAR) ทั้งนี้บุคคลผู้รั้งตำแหน่ง อัครราชทูตญี่ปุ่นช่วงเกือบสิบปีแรกของการปฏิวัตินั้น มีอยู่ 3 คน คือ Yasukichi Yatabe, Itaro Ishii, และ Kuramatsu Murai ตามลำดับ แต่ถึงอย่างไร เราน่าจะ ค้นกับชื่อของ Yatabe แต่เพียงผู้เดียว เนื่องจากได้มีการนำหนังสือของเขา มาตีพิมพ์เป็นภาษาไทย พร้อมชีวประวัติ (ยาสุกิชิ ยาตาเบ 2550) Yatabe เคย ประจำการอยู่หลายประเทศ ทั้งอินเดีย จีน อิตาลี และ สหรัฐฯ เขามาถึงสยามเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2471 เพื่อรับตำแหน่งอัครราชทูตเป็นครั้งแรกในชีวิต (TNA FO 371/16260, F 729/729/40) สถานทูตอังกฤษ เคยบันทึกว่า Yatabe มีบุคลิก “เป็นมิตร” (Friendly) และสามารถใช้อังกฤษได้ดี เขาป่วยเป็นโรคเบาหวาน และโรคไขข้อ ซึ่งยิ่งเรื้อรังเมื่อเผชิญสภาพอากาศของประเทศแบบสยาม เขาจึง “ร้อนใจ” (Anxious) ที่จะขอย้ายไปที่อื่น ขณะเดียวกันสถานทูตอังกฤษ ยังชมเชยด้วยว่า Yatabe มีท่าที “สายกลาง” (Moderate) และ “สมเหตุสมผล” (Sensible) มากกว่าเจ้าหน้าที่ การทูตส่วนใหญ่ของญี่ปุ่น ดังเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ที่เขาให้แก่นักหนังสือพิมพ์ในสยาม (TNA FO 371/20301, F 767/765/40) สำหรับอัครราชทูตที่เหลือ Ishii ไม่ได้มี บทบาทมากนัก เพราะเข้ามารับช่วงเพียงระยะสั้นๆ ไม่ถึง 10 เดือน ก่อนส่งมอบตำแหน่งในปี พ.ศ. 2480 ให้ Murai อดีตผู้แทนรัฐบาลญี่ปุ่น ณ เมืองซินีเย่ และ เมืองเซียงไฮ้ (TNA 371/22215, F 2080/2080/40)¹⁴ ลักษณะทั่วไปของเอกสารทางการทูตจากญี่ปุ่นคือ เน้นรายงานข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น อันเป็นข้อมูลที่มีกสืบทอดได้จากแหล่งอื่น ความโดดเด่น จึงน่าจะอยู่ที่บันทึกการติดต่อหารือระหว่างสถานทูต ญี่ปุ่นกับรัฐบาลสยาม ตลอดจนบทวิเคราะห์สถานการณ์ ทางการเมืองภายในประเทศ ซึ่งพอมิแง่มุมที่แตกต่าง

ออกไปให้เราศึกษา โดยเฉพาะเมื่อญี่ปุ่นคือชาติ มหาอำนาจเดียวที่มาจากทวีปเอเชีย

เอกสาร B02031582200, Reel No. A-0644, page 0086-0088 (จาก JACAR)¹⁵

ตัวอย่างชิ้นแรกเป็นรายงานเรื่องพัฒนาการภายหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ Yatabe ส่งถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของตนเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 อัครราชทูตญี่ปุ่นดูติดใจกับความพยายามสร้างแนวร่วมของผู้ก่อการ Yatabe บรรยายว่า คณะราษฎรได้ชักชวนสาธารณชนให้เข้าร่วม ขบวนการของตน ซึ่งปรากฏว่า มีคนแห่กันมาขึ้น โปสสมัครที่พระราชอุทยานสราญรมย์เป็นจำนวนมาก ทั้ง ชาย และ หญิง คณะราษฎรต้องการอาศัยแรง สนับสนุนจากบุคคลเหล่านี้แบบไม่จ่ายค่าตอบแทน โดยให้พวกเขาช่วยงานธุรการ เป็นกองกำลังทหารอาสา และทำหน้าที่สายลับ ทั้งนี้ Yatabe ไม่เข้าใจเลยว่า อะไร คือภารกิจที่ตำแหน่งสายลับต้องรับผิดชอบ แต่ดูเหมือน คณะราษฎรจำเป็นต้องหามาตรการป้องกันตนเอง เพราะเป็นไปได้ที่พวกเขาจะเผชิญกับการเคลื่อนไหว ตอบโต้ของกลุ่มเจ้านาย หรือฝ่ายอนุรักษนิยม ในแง่นี้ อำนาจของผู้ก่อการจึงยังขาดความมั่นคง ซึ่งสอดคล้อง กับสิ่งที่ Yatabe สัมผัสได้จากการปะทะบุคคล ผู้เกี่ยวข้องฝ่ายต่างๆ รวมถึงข้อสังเกตของหนังสือพิมพ์ สยามฉบับหนึ่งที่ว่า “หากกองทัพมีศักยภาพเพียงพอ ที่จะรักษาความสงบเรียบร้อย [ผู้ก่อการ] ก็คงไม่ต้อง กะเกณฑ์หาสมาชิก” นอกจากนี้ Yatabe ยังเขียนถึง ชาวจีนที่ตั้งรกรากในสยามด้วย เขาย้ำว่า ญี่ปุ่นพึงเอาใจใส่ กับท่าทีหลังการปฏิวัติของชาวจีน จวบจนปัจจุบัน ชุมชนชาวจีนยังไม่ปรากฏวิแววของความสับสนวุ่นวาย แต่มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นคือ คณะผู้แทนจาก

¹⁴ Murai เป็นนักการทูตที่มีอิทธิพล และเคยแสดงบทบาทสำคัญในจีน การที่เขาถูกส่งมารับตำแหน่งจึงสะท้อนท่าทีของญี่ปุ่นต่อสยาม ที่เข้มข้นจริงจังยิ่งขึ้น

¹⁵ ผู้เขียนขอขอบคุณ Marie Kobayashi ที่กรุณาแปลเอกสารภาษาญี่ปุ่นให้ด้วยความมานะภายในเวลาอันแสนสั้น

หอการค้าจีนเดินทางไปวังปารุสกวั้น เพื่อแสดงความยินดีที่การปฏิวัติยุติลงแบบไม่มีใครเสียเลือดเนื้อ โดยพระยามโนฯ พระยาพหลพลพยุหเสนา และหลวงประดิษฐฯ ได้ออกมาต้อนรับคณะผู้แทนดังกล่าวอย่างอบอุ่น Yatabe สรุปว่า การเคลื่อนไหวของชาวจีนเพียงไม่นานหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นับเป็นเรื่องน่าสนใจ และต้องจับตามองอย่างใกล้ชิด

เอกสาร B02031582300, Reel No. A-0644, page 0111-0127 (จาก JACAR)

ตัวอย่างอีกชิ้นเป็นรายงานกว่า 30 หน้าของ Yatabe เมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2475 ในรายงานฉบับนี้ Yatabe พยายามวิเคราะห์ให้รัฐมนตรืว่าการกระทรวงการต่างประเทศทราบถึงต้นสายปลายเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตลอดจนพัฒนาการทางการเมืองล่าสุดในสยาม โดย Yatabe ชี้แจงว่า เขาเก็บข้อมูลจากการพบปะบุคคลหลายกลุ่ม และการอ่านรายงานข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ สำหรับประเด็นแรกสุด Yatabe พูดถึงกระแสเรียกร้องการปกครองแบบรัฐสภาที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยของรัชกาลที่ 6 และสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำที่สิ้นคลอนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างร้ายแรง ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคำอธิบายที่เราคุ้นเคยกันดีในปัจจุบัน ต่อมาประเด็นที่สอง Yatabe อธิบายสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว แล้วพุ่งความสนใจไปที่การผูกขาดอำนาจของคณะราษฎรผ่านกฎหมายสูงสุดดังกล่าว เขาสรุปว่า แม้การปกครองทุกวันนี้จะถูกเรียกขานเป็น “ระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ” (立憲君主政體) แต่ในความเป็นจริงแล้วสยามคือ “ระบอบพรรคเดียว” (一黨專制政治) ที่ให้อำนาจเบ็ดเสร็จแก่คณะราษฎร ตามมุมมองของ Yatabe แม้เป็นขบวนการที่ไร้ซึ่งอำนาจตามกฎหมาย แต่คณะราษฎรกลับเป็นกลุ่ม “คณาธิปไตย” (寡頭專制) ที่กำลังปกครองประเทศ

สภาผู้แทนราษฎรขาดสมาชิกผู้เชี่ยวชาญ และไม่อยู่ในตำแหน่งที่จะกำกับดูแลรัฐบาลได้ ส่วนบรรดากรรมการราษฎรก็เต็มไปด้วย “หุ่นเชิด” (傀儡) ท้ายที่สุดจึงไม่แปลกที่จะปรากฏเสียงวิจารณ์กว้างขวางผ่านทางหนังสือพิมพ์ เพื่อกดดันไม่ให้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่กำลังถูกร่างอยู่มีลักษณะผูกขาดอำนาจทางการเมือง แต่ถึงอย่างไร รัฐบาลของพระยามโนฯ กลับสั่งห้ามการนำข้อคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญไปตีพิมพ์ และขอให้ส่งมาเสนอสภาผู้แทนราษฎรแทน โดยปัญญาชนคนหนึ่งแสดงทัศนคติให้ Yatabe ฟังว่า เหตุที่รัฐบาลเลือกดำเนินการเช่นนี้ก็เนื่องด้วยไม่ต้องการให้ราษฎรเผชิญกับสถานการณ์สับสนวุ่นวาย อีกทั้งยังขาดความมั่นใจ และขันติธรรม

เอกสารทางการทูตจากสหรัฐฯ

ประเทศสุดท้ายที่บทความนี้จะพูดถึงก็คือสหรัฐฯ ผิดกับปัจจุบัน สหรัฐฯ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังไม่ใช้มหาอำนาจที่มีอิทธิพลครอบงำกว้างขวางเหนือภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ อันที่จริง บทบาทของสหรัฐฯ ต่อสยามยุคนั้นต้องถือว่าค่อนข้างน้อย แม้กระทั่งในด้านการพาณิชย์ ผลคือ เอกสารจากสถานทูตสหรัฐฯ มักให้ข้อมูลเกี่ยวกับสยามสมัยคณะราษฎรที่โดดเด่นไม่เทียบเท่าบรรดาประเทศซึ่งเราคุ้นไปก่อนหน้านี้ โดยเอกสารดังกล่าวได้ถูกรวมไว้ที่ National Archives and Records Administration (NARA) ในมลรัฐแมริแลนด์ ทั้งนี้ บทบาทอันจำกัดของสหรัฐฯ จะสังเกตเห็นได้จากตัวบุคคลที่ถูกมอบหมายให้รั้งตำแหน่งอัครราชทูต กล่าวคือ รัฐบาลที่กรุงวอชิงตันมักเลือกคนซึ่งมิได้มีคุณสมบัติอะไรสูงนักมาเป็นผู้แทนของตนในสยาม ระหว่างปีแรกๆ ที่ระบอบใหม่กำลังก่อร่างสร้างตัว อัครราชทูตสหรัฐฯ คือ David E. Kaufman และ James Marion Baker¹⁶ ทั้งคู่มิได้แสดงความกระตือรือร้นมากมาย และทำงานไป

¹⁶ อัครราชทูตที่เลือกจนกระทั่งถึงสงครามแปซิฟิกคือ Edwin L. Neville, Hugh Gladney Grant, และ Willys R. Peck

ตามหน้าที่เป็นหลัก เริ่มจาก Kaufman ซึ่งมาถึงสยามในปี พ.ศ. 2473 เขาไม่ได้เป็นนักการทูตอาชีพและเคยพยายามขอย้ายไปประจำประเทศที่เจริญกว่า หากแต่ไม่ประสบผล จากมุมมองของสถานทูตอังกฤษแม้มีบุคลิกเป็นกันเอง Kaufman กลับไม่เหมาะสมกับตำแหน่งที่ได้รับ อีกทั้งไม่เป็นที่นิยมในแวดวงชาวอเมริกัน (TNA FO 371/16260, F 729/729/40) ส่วน Baker ก็ไม่แตกต่างกัน ที่สำคัญคือ Baker มีอายุ 73 ปี ตอนมาถึงสยามเมื่อปี พ.ศ. 2476 แถมมีประสบการณ์ด้านการทูตค่อนข้างจำกัด เขาเริ่มต้นอาชีพด้วยการเป็นบรรณาธิการของวุฒิสภาสหรัฐฯ ก่อนมารับราชการที่กรมสรรพากรสุดท้าย Baker จึงหาได้มีบทบาทสำคัญ และตั้งที่สถานทูตอังกฤษบรรยายคือตำแหน่งของเขาเป็นแค่ “หัวโขนที่ไร้การรับผิดชอบ” (Sinecure) (TNA FO 371/19378, F 922/922/40)¹⁷ จากทั้งหมดที่เล่ามาเราคงเห็นว่า ทำไมเอกสารทางการทูตของสหรัฐฯ ที่เกี่ยวข้องกับสยามในทศวรรษที่ 2470 ถึงเน้นหนักไปที่การรายงานเหตุการณ์ตามข้อเท็จจริง ซึ่งผู้เขียนก็มักเป็นเจ้าหน้าที่ระดับอุปทูต มากกว่าระดับอัครราชทูต¹⁸ ประโยชน์ของเอกสารชุดนี้จึงอยู่ที่การเป็นแหล่งข้อมูลไว้ให้เราเก็บรายละเอียด และไล่ลำดับเหตุการณ์ ส่วนบทวิเคราะห์นั้นพอมีปรากฏบ้าง แต่อาจซ้ำซ้อน หรือไม่ลึกซึ้งเหมือนเอกสารจากสามประเทศที่เหลือ

เอกสาร RG 59 (1930-1939), 892.00/84 (จาก NARA)

เอกสารที่น่าสนใจชิ้นหนึ่งจากสหรัฐฯ คือรายงานลงวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2475 โดย Kennett F. Potter ผู้รั้งตำแหน่งอุปทูต Potter เริ่มเล่าว่า เมื่อวันที่ 30 กันยายนที่ผ่านมา มีรถยนต์จำนวนหนึ่งขับไปตามท้องถนนในพระนคร พร้อมแจกจ่ายใบปลิวเรียกร้องให้

ประชาชนเอาอย่างรัสเซีย แล้วร่วมกันสถาปนารัฐบาลแบบโซเวียตขึ้น โดยทางตำรวจได้รับยึดใบปลิวที่ถูกโปรยทิ้งหมดแล้ว จนสถานทูตสหรัฐฯ ไม่สามารถหาใบปลิวดังกล่าวได้เลย ทั้งนี้ Potter บันทึกด้วยว่า คณะบุคคลที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์อุกฉกรรจ์หนี้ย่อมเป็นเด็กหนุ่มชาวสยาม ซึ่งน่าแปลกใจ เพราะการแจกใบปลิวคอมมิวนิสต์ในอดีตล้วนเป็นฝีมือของชาวจีน หรือชาวเวียดนาม โดยไม่มีชาวสยามเข้าไปยุ่งเกี่ยวขณะเดียวกัน เนื่องด้วยรายงานข่าวเรื่องการกระจายใบปลิวคอมมิวนิสต์ ณ เวลาไล่เลี่ยกันที่จังหวัดนครราชสีมา พิษณุโลก อุบลราชธานี สระบุรี และเพชรบุรี Potter ยังตั้งข้อสังเกตถึงลักษณะการเคลื่อนไหวว่า เป็นขบวนการจัดตั้งอย่างมีระบบ และอาจได้รับการยุยงส่งเสริมจากจีน หรือรัสเซีย ตามทัศนะของ Potter พวกหัวรุนแรงในสยามได้ฉวยโอกาสจากสภาพหัวเลี้ยวหัวต่อภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อก่อความวุ่นวายผ่านการนัดหยุดงานและการปลุกปั่นแรงงาน จนคณะราษฎรรู้สึกหวาดหวั่นไม่น้อย เพราะดูเหมือนพวกเขาได้จุดประกายความตื่นตัวที่รุนแรงเกินควบคุม แถมให้สัญญาหลายเรื่องให้ผู้นำบางคนของรัฐบาลชุดปัจจุบันมองเป็นข้อผิดพลาด ที่แย่ที่สุดหลังพูดถึงความผิดหวังต่อระบอบใหม่ที่เกิดจากความล้มเหลวในการรักษาสัญญาที่จะช่วยเหลือคนว่างงาน Potter จึงสรุปว่า

สถานการณ์ [ปัจจุบัน] นั้นสูงส่งสำหรับการเติบโตของแนวคิดคอมมิวนิสต์ และแม้ว่าความปั่นป่วนจวบจนปัจจุบันจะยังไม่ถึงระดับร้ายแรง เนื่องด้วยท่าทีอันเฉียบขาดของหน่วยงานที่รับผิดชอบ แต่สถานการณ์ที่ได้ปรากฏขึ้นก็อาจกลายเป็นภัยอันตรายอย่างฉับพลันเหลือ

¹⁷ จากบันทึกของสถานทูตอังกฤษ ดูเหมือนว่า Baker จะทุ่มเทความพยายามไปที่การปิดต้นฉบับหนังสือของเขา

¹⁸ ตลอดปีแรกๆ ของการปฏิวัติ อุปทูตผู้เป็นกำลังสำคัญของสถานทูตสหรัฐฯ คือ Kennett F. Potter

เอกสาร RG 59 (1930-1939), 892.00/124 (จาก NARA)

ตัวอย่างชิ้นสุดท้ายเป็นบันทึกเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2477 ของอัครราชทูต Baker ว่าด้วยบทปาฐกถาทางวิทยุโดย พันเอก หลวงพิบูลสงคราม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และหลวงประดิษฐา Baker เล่าภูมิหลังขององค์ปาฐกแต่ละคนแบบรวบรัด ก่อนเจาะจงพูดถึงชะตากรรมของหลวงประดิษฐา หลังกรณีเค้าโครงการแผนเศรษฐกิจรัฐบาลสยามชุดปัจจุบันยังให้ความสนใจกับการมีแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ และสาธารณชนต่างพากันตั้งคำถามว่า แผนดังกล่าวจะได้รับอิทธิพลจากหลวงประดิษฐา บ้างหรือไม่ ทั้งนี้ Baker อธิบายว่า การวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติคงตกเป็นความรับผิดชอบของ พระสารสาสน์พลขันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ โดยพระสารสาสน์ฯ เคยแสดงท่าทีโน้มเอียงไปทางลัทธิคอมมิวนิสต์ และน่าจะอยู่ภายใต้การควบคุมของหลวงประดิษฐา ผ่านสายสัมพันธ์ส่วนตัว อันแนบแน่นระหว่างกันหลังจากนั้น Baker จึงเริ่มวิเคราะห์บทปาฐกถาทางวิทยุว่าการรวมหลวงประดิษฐา เข้ามาถือเป็นการแสดงเอกภาพของรัฐบาล เพื่อสยบข่าวลือที่ว่า หลวงประดิษฐา มีทัศนคติไม่ลงรอยถึงขั้นอาจลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี ในภาพรวม บทปาฐกถาของบุคคลทั้งสามมีลักษณะอนุรักษนิยม โดยเฉพาะหลวงพิบูลฯ ที่เน้นย้ำการค้าจนเสถียรภาพของระบอบใหม่ตามความเห็นที่ Baker รายงานต่อต้นสังกัดคือ รัฐบาลของพระยาพหลฯ ประสบปัญหาเรื่องการรักษาสมดุลระหว่าง “พวกปฏิภิกิริยา” (Reactionaries) กับ “พวกหัวรุนแรง” (Radicals) กลุ่มแรกคือฝ่ายที่อยู่เบื้องหลังการก่อกบฏเมื่อเดือนตุลาคมที่แล้วมา ส่วนกลุ่มหลังเคยมีหลวงประดิษฐา เป็นแนวร่วม อย่างไรก็ตาม Baker กลับมองอย่างน่าสนใจว่า สภาพเช่นนี้ถือเป็นโอกาสอันดีของรัฐบาล เพราะพวกปฏิภิกิริยากับพวกหัวรุนแรง

ต่างคอยตัดทอนกันเอง และปล่อยให้รัฐบาลอยู่ในตำแหน่งที่เหนือกว่า ซึ่งเป็นไปได้ที่บทปาฐกถาทางวิทยุครั้งนี้จะมีเป้าหมายเรียกเสียงสนับสนุนจากกระแสสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับทั้งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และบรรดาการปฏิรูปที่เร่งรีบเกินไป อนึ่ง ก่อนจบบันทึก Baker ยังสรุปสาระสำคัญของบทปาฐกถาสามชิ้นเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับสถานะทางเศรษฐกิจของสยาม การจัดซื้ออาวุธ ตลอดจนนโยบายการศึกษา

ทิ้งท้าย: หลักฐานชั้นต้นคือหัวใจ

สำหรับการพัฒนาองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ หลักฐานชั้นต้นนั้นเป็นเสมือนก้อนอิฐไว้ถล่มฐานราก และก่อรูปโครงสร้างทั้งหมดขึ้นมา กล่าวคือ หลักฐานชั้นต้นจะชี้ให้เห็นแง่มุมที่ควรค่าแก่การศึกษา ก่อนช่วยเราขบคิด และพิสูจน์ข้อถกเถียงต่างๆ อย่างเป็นระบบ ในแง่นี้ งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากปราศจากการทำความเข้าใจหลักฐานชั้นต้นอย่างกว้างขวาง เพราะงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ที่น่าเสนอแต่ข้อถกเถียงโดยไร้หลักฐานชั้นต้นมาสนับสนุนย่อมขาดน้ำหนัก ไม่ว่าข้อถกเถียงนั้นจะน่าตื่นตาตื่นใจสักเพียงใดก็ตาม¹⁹ ดังนั้น หลักฐานชั้นต้นย่อมเป็นหนึ่งในหัวใจของการทำงานวิชาการเชิงประวัติศาสตร์เสมอ รวมทั้งการศึกษาเรื่องสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย โดยนอกเหนือจากข้อถกเถียงอันแปลกใหม่ การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิวัติสยามที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นยังต้องอาศัยการค้นคว้าหลักฐานชั้นต้นที่ลึกซึ้งครอบคลุมกว่าเดิม และหนทางหนึ่งที่เราจะตอบสนองเงื่อนไขนี้ได้ก็คือการนำเอกสารทางการทูตเข้ามาพิจารณาประกอบ ดังที่อธิบายไป เอกสารทางการทูตจากหลายชาติมีจุดแข็งในฐานะแหล่งข้อมูลที่สามารถช่วยเราค้นหาประเด็นคำถามใหม่ๆ ตลอดจน

¹⁹ ในทางกลับกัน งานวิจัยที่อ้างอิงหลักฐานชั้นต้นกว้างขวาง แต่ปราศจากการตกผลึกทางความคิดให้ออกมาเป็นข้อถกเถียง (Conceptualisation) ก็มักไม่มีอะไรมากกว่าการพรรณนาเรื่องราว (Description) ไปเรื่อยๆ ตามลำดับเวลา

วิพากษ์ข้อสรุปดั้งเดิม การศึกษาเรื่อง “2475” จึงเรียกร้องไม่เฉพาะการพัฒนาข้อถกเถียง หากยังรวมไปถึงการเสาะหาหลักฐานเพิ่มเติม ที่แม้อาจดูเป็นภารกิจปลีกย่อยที่ซ่อนเร้นคุณูปการอยู่ตามเชิงอรรถ และบรรณานุกรม แต่ก็มีความสำคัญพอแบ่งแยกระหว่างงานวิจัยที่ “เต็มเปี่ยม” กับ “ขาดพร่อง” คุณภาพ ด้วยเหตุนี้ขณะที่การปฏิวัติสยามดูยังคงได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในวงวิชาการ การขยายขอบเขตของแหล่งข้อมูลให้ครอบคลุมเอกสารทางการทูตย่อมมีแต่จะช่วยรองรับความสนใจดังกล่าวให้สามารถผลิตดอกออกผลได้เต็มที่ยิ่งขึ้น

สุดท้าย อีกประเด็นหนึ่งที่เราควรนำมากล่าวถึง ณ ที่นี้ด้วย คือ แม้เป็นกุญแจสำคัญต่อความก้าวหน้าในการทำความเข้าใจเรื่องสยามยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เอกสารทางการทูตยังจำเป็นต้องถูกพิจารณาด้วยความระมัดระวัง เราพึงตระหนักไว้ตลอดเวลาว่า เอกสารดังกล่าวเป็นหลักฐานที่ให้ข้อมูลดิบเพียงชุดหนึ่งจากแง่มุมของผู้เขียน การอ้างอิงเอกสารทางการทูต

จึงควรผ่านการวิพากษ์ โดยเฉพาะเมื่อพบความไม่ลงรอยกับแหล่งข้อมูลอื่น ทั้งนี้ ทางออกย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละกรณีศึกษาที่จะเป็นตัวตัดสินว่า แหล่งข้อมูลใดมีความน่าเชื่อถือมากกว่ากัน ซึ่งไม่เสมอไปว่า ต้องเป็นเอกสารทางการทูต ยกตัวอย่าง สำหรับปฏิกริยาของสังคมนิยมต่อการปราบกบฏ เอกสารทางการทูตคงมีน้ำหนักกว่าแถลงการณ์ฝ่ายรัฐบาล หรือหนังสือพิมพ์ ซึ่งถูกตรวจข่าว แต่พอพูดถึงการกำหนดนโยบายการศึกษา เอกสารทางการทูตคงไม่สามารถฉายภาพได้สมบูรณ์เท่ารายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี หรือบันทึกข้อความของกระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้ ต่อให้มีจุดแข็งเรื่องความตรงไปตรงมาของข้อมูล เอกสารทางการทูตยังไม่หลุดพ้นไปจากโอกาสที่จะเกิดความผิดพลาด กล่าวคือนักการทูตเข้าถึงวงในได้บ่อยครั้ง แต่พวกเขาก็ยังคงเป็นผู้สังเกตการณ์ที่อาจทำงานบกพร่องในบางวาระ ข้อมูลที่ได้มาอาจขาดตก ส่วนบทวิเคราะห์ก็คลาดเคลื่อนได้เสมอ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงไม่สามารถนิ่งนอนใจ เพราะถึงที่สุดแล้ว สัจธรรมพื้นฐานคือ ไม่มีแหล่งข้อมูลใดที่เราจะเชื่อถือได้ทันทีโดยไม่ต้องตั้งคำถาม.

บรรณานุกรม

เอกสารจดหมายเหตุ

CADC – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (ฝรั่งเศส)

JACAR – Japan Center for Asian Historical Records (ญี่ปุ่น)

NARA – National Archives and Records Administration (สหรัฐฯ)

SHAT – Service historique de la D?fense (ฝรั่งเศส)

TNA – The National Archives (อังกฤษ)

หนังสือพิมพ์

Straits Times (สิงคโปร์)

หนังสือและบทความ

ชาติรี ประภิตนนทการ (2552). ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2556). “คณะราษฎรหลังรัฐประหาร 19 กันยายน.” อ่าน, 4 (4), นน. 18-39.

ณัฐพล ใจจริง (2556). ขอฟันไฟในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2475-2500). นนทบุรี : ฟ้าเดียวกัน.

พิมพ์พลอย ปากเพรียว (2553). La revolution siamoise de 1932 d’apries le lieutenant-colonel Henri Roux [การปฏิวัติสยาม 2475 ในทัศนะของพันโทองรี รูซ์]. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

ยาสุกิจิ ยาตาเบ (2550). การปฏิวัติและการเปลี่ยนแปลงในประเทศสยาม : บันทึกของทูตญี่ปุ่นผู้เห็นเหตุการณ์ปฏิวัติ 2475. กรุงเทพฯ : มติชน.

ศราววุฒิ วิสาพรม (2559). ราษฎรสามัญหลังวันปฏิวัติ. กรุงเทพฯ: มติชน.

ภาษาอังกฤษ

Aldrich, Richard J. (1993). *The key to the South: Britain, the United States, and Thailand during the approach of the Pacific War, 1929-1942*. Oxford : Oxford University Press.

Barmé, Scot (1993). *Luang Wichit Wathakan and the creation of a Thai identity*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Crosby, Josiah, Sir (1945). *Siam: The crossroads*. London : Hollis & Carter Ltd.

Stowe, Judith A. (1991). *Siam becomes Thailand: A story of intrigue*. London : Hurst.

Thomas, Martin (2010). “Disaster foreseen?: France and the fall of Singapore.” In Brian Farrell & Sandy Hunter (Eds.), *A great betrayal?: The fall of Singapore revisited*. Singapore : Marshall Cavendish Editions.